

BAKI UNIVERSITETİNİN XƏBƏRLƏRİ

ВЕСТНИК
БАКИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

NEWS
OF BAKU UNIVERSITY

SOSIAL-SİYASİ
elmlər seriyası

серия
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК

series of
SOCIAL-POLITICAL SCIENCES

№ 1, 2025

Bakı – 2025

Baş redaksiya heyəti:

Babayev E.S. (baş redaktor), **Kazımsadə A.H.** (baş redaktorun müavini), **Əliyeva İ.N.**, **Məmmədov Y.Ə.**, **Əliyev İ.Ə.**, **Paşayeva N.A.**, **Rəcəbov M.R.** (məsul katib).

Seriyanın redaksiya heyəti:

Məlikova M.F. (redaktor), **Vahidov F.Q.** (redaktorun müavini), **Hacıyev Z.C.** (məsul katib), **Abbasbəyli A.N.**, **Əhmədov Ə.C.**, **Əliyev B.H.**, **Əlizadə H.Ə.**, **İsmayılov R.R.**, **Məhərrəmov A.M.**, **Qasımov A.M.**, **Məmmədov R.F.**, **Rüstəmov İ.Ə.**, **Əliyev Ə.İ.**, **Həsənalıyev Z.M.**, **Əliyeva K.R.**

PSIXOLOGİYA**UOT 343.95****PROBASİYA NƏZARƏTİNDƏ OLAN MƏHKUMLARDA
PATOPSIXOLOJİ SİMPTOMLARIN MÜŞAHİDƏSİ****S.N.ƏLİYEVƏ, A.S.MÜTƏLLİMİZADƏ***Bakı Dövlət Universiteti**sakhavataliyeva@bsu.edu.az**0000-0001-9101-7008**aytanmutallimzada@bsu.edu.az**0000-0002-8170-2383*

Psixopatologiyalar münaqişə vəziyyətlərinin təsirinə qarşı müqaviməti azaldır, sosial faydalı şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin inkişafına, xüsusən də onun xarici mühitə uyğunlaşmasına maneə yaradaraq, daxili nəzarət mexanizmlərin zəifləməsinə, həllərin və davranışda seçim variantlarının daralmasına, impulsiv, təsadüfi, düşünülməmiş, o cümlədən qanunsuz hərəkətlərin həyata keçirilməsinə zəmin yaradır. Bütün bunlar şəxsiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərir və cinayətkar davranışlara səbəb ola bilər. Psixopatologiya açıq şəkildə özünü göstərmədən, gizli şəkildə baş verə bilər və başqaları tərəfindən xarakter qəribəlikləri, qeyri-sabitlik, davakarlıq və s. kimi qəbul oluna bilər. Psixopatoloji simptomların mahiyyəti onların altında yatan hadisələrin patopsixoloji və patofizioloji təhlili olmadan başa düşülə bilməz və öz növbəsində, patopsixoloji təhlil subyektin dəqiq klinik təsviri olmadan da mümkün deyildir. Cinayət əməllərinin törədilməsində patopsixoloji simptomların təsirinin psixoloji mahiyyətini, psixoloji qanunauyğunluqlarını və mexanizmlərini öyrənmək zəruridir. Patopsixoloji diaqnostikanın aparılması məhkumlara göstərilən psixoloji yardımın təşkili prosesi üçün əhəmiyyətlidir. Məqalədə bir ay müddətində probasiya nəzarətində olan 34 nəfər məhkum ilə aparılan psixoloji konsultasiya zamanı onlarda müşahidə edilən patopsixoloji simptomlar təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: probasiya xidməti, psixopatologiya, patopsixologiya, patopsixoloji simptomlar, hüquq psixologiyası, məhkum şəxsiyyəti

Giriş. Məhkum şəxsiyyətinin ətraflı öyrənilməsi və onların sosial-psixoloji adaptasiyası məsələləri bu gün psixologiya sahəsində aparıcı yerlərdən birini tutur. Hal-hazırda məhkum şəxsiyyətinin öyrənilməsində sosial aspekt üstünlük təşkil etsə də, tibbi və psixoloji yanaşma olmadan məhkumu

hərtərəfli öyrənmək mümkün deyil. Məhkumları kompleks şəkildə hərtərəfli öyrənmək onların islah edilməsi və psixoloji yardım tədbirlərinin təşkil edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Son illərdə dünyada məhkumların islahına, sosial-psixoloji adaptasiya və reabilitasiyasına yönəlmiş kompleks sosial-hüquqi xarakterli tədbirləri həyata keçirən nəzarət sistemi kimi probasiya xidməti fəaliyyət göstərir. Probasiya xidməti dünya praktikasına nəzərən ölkəmizdə hələki yenidir. Probasiya mahiyyət etibarilə, məhkumların islah edilməsi və cəmiyyət həyatına uyğunlaşması üçün şəraitin yaradılmasına, habelə onların təkrar hüquqpozmalar törətməsinin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər kompleksidir. Bu, müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilən geniş sosial-hüquqi tədbirləri əhatə edir. Probasiya xidmətində görülən işlərin yalnız sosial və hüquqi sahələri əhatə etməsi məhkumların psixopatoloji və patopsixoloji xüsusiyyətlərinin diqqətdən yayınmasına səbəb olur. Belə olan halda probasiya fəaliyyətinin daha da genişləndirilib multidissiplinar komandanın yığılması zərurəti yaranır. Multidissiplinar komandada psixoloq, psixiatr, sosial işçi, orta və kiçik tibb işçilərinin fəaliyyət göstərməsi məqsədəuyğun hesab olunur (İsmayılov, 2008). Məhkumlara psixoloji yardım göstərilən zaman bir çox hallarda klinik şəraitə ehtiyac yaranır. Probasiya qeydiyyatında olan məhkumlarda üzvi mənşəli pozuntular, xəstəliklər, psixopatologiyalar və s. müəyyən olunarsa, psixoloji yardım klinik psixoloq tərəfindən yalnız tibb müəssisəsində aparılmalıdır. Probasiya fəaliyyətində psixoloq məhkumların patopsixoloji müşahidəsini aparmalı və zərurət yaranarsa psixoloji yardımını dayandırmalı, müvafiq tibb müəssisələrinə yönləndirilməlidir (Psixoloji yardım haqqında qanun).¹

Patopsixoloji simptomlar

Probasiya xidmətində fəaliyyət göstərən psixoloq məhkumların şəxsiyyət xüsusiyyətlərini və psixoloji qiymətləndirməsini aparmalı, patopsixoloji simptomları diqqətlə müşahidə etməlidir. Məhkumlarda patopsixoloji simptomların xüsusiyyətləri və onların kriminogen əhəmiyyətinin öyrənil-

¹ Azərbaycan Respublikasının Psixoloji yardım haqqında qanunda da qeyd edildiyi kimi psixoloji yardımın göstərilməsinə əks-göstərişlər olduqda (14.1.1), həmçinin psixoloji yardım göstərən şəxsin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yarandıqda (14.1.6) psixoloji yardım dayandırılmalıdır. İstinad olunan qanuna əsasən klinik psixoloji yardım göstərilməsi zamanı klinik psixoloq tərəfindən dərman preparatlarının təyin edilməsi qadağan (19.3) olunduğu üçün, klinik psixoloq psixoloji problemlərin aşkarlanması və ehtimal olunan psixi pozuntunun diaqnozunun dəqiqləşdirilməsi məqsədilə məhkumu psixiatra yönləndirilməlidir.

məsi uyğun psixoloji yardım üsullarının seçilməsinə kömək edir.¹ Aparılan tədqiqatların meta-analizinə əsasən müəyyən olunur ki, psixi pozuntular cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin yarısından çoxunda müşahidə edilir (Алмазов, 2019). Qanunsuz hərəkətlərin törədilməsində psixi pozuntuların təsir mexanizmlərinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Psixi pozuntuların diaqnostikası sindromu formalaşdıran əsas simptomların müəyyən edilməsi ilə başlayır. Xüsusilə də məhkumlarla işləyən zaman yüksəkkeyfiyyətli patopsixoloji müayinə olmadan düzgün terapevtik strategiya və taktika, o cümlədən reabilitasiya tədbirləri hazırlamaq mümkün deyil (Алмазов, 2019). Patopsixoloji sindrom daxili olaraq psixi pozuntunun əlamətlərinin patogenetik olaraq müəyyən edilmiş birliyi kimi təyin edilir. Simptomların müəyyən edilməsi və kvalifikasiyası diaqnozun birinci səviyyəsini təmsil edir. Klinik mənada simptom bədənin patoloji vəziyyətinin təzahürü və ya bəzi həyati proseslərin pozulmasının ayrı bir əlamətidir (Загорная, 2018).

Patopsixoloji və psixopatoloji sindromlar müstəqil olaraq mövcuddur və müxtəlif psixi xəstəliklərin klinik təzahürlərinin müxtəlif aspektlərini ortaya qoyur.² Patopsixoloji sindrom eksperimental-psixoloji üsul ilə müəyyən edilir, koqnitiv, emosional, motivasiya sferalarının və davranışın pozulması əlamətlərinin patogenetik cəhətdən müəyyən edilmiş təbii birləşməsidir. Psixi pozuntuların müxtəlif aspektlərini öyrənməyə yönəlmiş və eyni zamanda subyektlərin şəxsiyyəti haqqında əhəmiyyətli məlumatlar əldə etməyə imkan verən bir sıra patopsixoloji metodlardan istifadə edərək məhkəmə psixiatriya təcrübəsində aparılmış tədqiqatlar nəticəsində iki növ patopsixoloji simptomlar müəyyən edilmişdir – pozitiv simptomlar və neqativ simptomlar (Жолесник, 2021).

Pozitiv simptomlar əlavə olaraq görünən və klinik mənzərəni rəngləndirən müəyyən bir əlavə simptomun görülməsidir. Bu simptomlara daxildir: halusinasiyalar, sayıqlamalar, obsessiyalar, yüksək qiymətli ideyalar, katatoniya və s. Pozitiv simptomlar dinamikdir və tədricən artır. Sindromun

¹ Kriminal patopsixologiya məhkəmə psixiatriyası və patopsixologiyanın kəsişməsində yaranan sahədir. Kriminal patopsixologiyanın predmetinə psixi pozuntusu olan məhkumların şəxsiyyətini və cinayət davranışının psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənmək, kriminogen əhəmiyyət kəsb edən pozuntuları müəyyən etmək və cinayətin təkrar törədilməsinin qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin işlənilib hazırlanması daxildir.

² Psixopatologiya sırf tibb elminə aiddir, etiologiya (baş vermə səbəbi), patogenezi (baş vermə mexanizmi), simptom, sindrom və diaqnostika (psixi pozuntunun nozoloji forması, onun şiddəti və gedişi, patogen terapiyanın əsaslandırılması və s.) ilə bağlı tibbi anlayışlarla işləyir. Patopsixologiya isə psixologiyanın bir bölməsi olaraq, tibbdə müəyyən edilən psixi pozuntular zamanı psixoloji proseslərin təzahür xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Patopsixologiyada psixi pozuntu olan şəxslərin psixoloji prosesləri təhlil edilir, pozulan və pozulmayan psixoloji funksiyaları birlikdə öyrənir. Bununla yanaşı olaraq müvafiq bərpaedici tədbirlər planı da hazırlanır.

başlanğıcında yaranan ilkin simptomlar tədricən daha ağır, kobud (psixotik) simptomlara çevrilir. Pozitiv simptomlar sindromun kəskinləşməsi zamanı birdən-birə görünə bilər, sonra öz-özünə və ya adekvat müalicənin təsiri altında yox ola bilər. Adətən daha az spesifikdir və bir neçə müxtəlif xəstəliklər ilə oxşar ola bilər (Колесник, 2021).

Neqativ simptomlar davamlı psixi pozuntunun əlamətləridir və pozuntu nəticəsində psixoloji funksiyaların itirilməsidir. Neqativ simptomlara hafizə pozuntuları (amneziya), əqli zəiflik (aşağı intellekt səviyyəsi), angedoniya, abuliya, apatiya və s. daxildir. Mənfəi simptomlar adətən geridönülməzdir, zamanla daha sabitləşir və terapevtik müdaxilələrə davamlı olur. Bu simptomların inkişafı psixikanın və şəxsiyyətin ilk növbədə ən səthi funksiyalarının, sonra isə onun strukturunu müəyyən edən daha dərin, daha davamlı funksiyalarının ardıcıl pozulması ilə ifadə olunur (Колесник, 2021).

Psixi pozuntunun formasını təyin edərkən diqqəti məhkumun vəziyyətində üstünlük təşkil edən psixopatoloji sindroma deyil, bütün simptomlar kompleksinə yönəltmək lazımdır. Ümumi olaraq psixopatoloji xüsusiyyətlər kriminoloji məsələlərin mürəkkəbliyini tam olaraq ortaya qoymur.

Kriminologiya həmişə psixi pozuntuları olan məhkumların sayı ilə deyil, həm də ayrı-ayrı cinayət növləri ilə ayrı-ayrı psixopatologiyaların necə əlaqəli olması ilə maraqlanır (Ситковская, 2024). Burada digər məqam isə məhkumların patopsixoloji xüsusiyyətlərinin kriminogen xarakterinin müəyənləşdirilməsidir.

Əqli-gerilik

Aparılan tədqiqatlar və meta-analizlərin nəticələrinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, məhkumlar arasında ən çox rast gəlinən psixopatiyalardır. Çox tədqiqatçıların fikrincə, cinsi zorakılıq, oğurluq, soyğunçuluq cinayətlərin böyük əksəriyyəti psixopatiyalı şəxslər tərəfindən törədilir. Həmçinin müəyyən edilmişdir ki, təkrar cinayət törədən məhkumların 40%-i psixopatiyalı şəxslərdir (Образцов, Богомолова, 2014).

Məhkumlarda patopsixoloji neqativ simptomlar daha çox müşahidə olunur. Psixopatiyalı şəxslərin intellekt testi nəticələrinə əsasən aparılan metaanalizlər göstərmiş olur ki, onların bir çox qismi orta və zəif intellektual səviyyəyə malikdirlər (De Ribera, Kavish və baş., 2019). Psixopatiyalı şəxslər arasında intellektual səviyyəsi yüksək olan şəxslər də var. Lakin bu elə böyük çoxluğa aid deyildir. Metaanaliz həm həbsxanadakı, həm də karyeralarında böyük uğur qazanmış psixopatiyalı şəxsləri də əhatə etmişdir. Məhkumlar arasında psixopatiyalı şəxslərin çoxluq təşkil etməsi ilə onlar patopsixoloji müayinəyə cəlb edilmişdir. Patopsixoloji müayinənin nəticələrinə əsasən bu məhkumların yarısından çoxunda zəif əqli gerilik müşahidə olunmuşdur (58%). Məhkumlarla aparılan patopsixoloji tədqiqat

işlərində ortalama intellekt göstəricisinin 90-a yaxın olduğu müəyyən edilmişdir (De Ribera, Kavish və baş., 2019). İntellektual səviyyə həm fərdi səviyyədə, həm də qrup səviyyəsində cinayət davranışını proqnozlaşdırır. J.A.Şvartsa və həmkarları tədqiqat və nəzarət qrupu olaraq eyni yaş həddində olan kişiləri tədqiqata cəlb etmişdirlər (Schwartz, Savolainen və baş. 2015). Tədqiqat qrupuna məhkumlar, nəzarət qrupuna isə məhkumluğu olmayan şəxslər daxil edilmişdir. Onlar müşahidə etmişdirlər ki, məhkumluğu olan şəxslərdə intellektual səviyyə nəzarət qrupunda olan şəxslərə nisbətən aşağıdır. Həmçinin psixopatologiyalı şəxslər də məhkumluğu olan şəxslər arasında çoxluq təşkil edir. Tədqiqatın davamında nəzarət qrupunda olan şəxsləri də öz daxilində - heç vaxt qanun pozmayan, polis əməkdaşları tərəfindən saxlanılan və adekvat reaksiya verən, polis əməkdaşları tərəfindən saxlanılan və adekvat reaksiya verməyən, polis əməkdaşlarına, ümumiyyətlə, tabe olmayan qruplara ayıraraq onların intellektual səviyyələri müqayisəli təhlil edilmişdir. Alınan nəticələrə əsasən nəzarət qrupunda olan şəxslərin də intellektual səviyyəsinin davranışlarına əsasən fərqli olduğu müəyyən edilmişdir (Schwartz, Savolainen və baş. 2015). Heç vaxt qanun pozmayan şəxslərin ortalama intellektual səviyyəsi 106, polis əməkdaşları tərəfindən saxlanılan və adekvat reaksiya verən şəxslərin intellektual səviyyəsi 103, polis əməkdaşları tərəfindən saxlanılan və adekvat reaksiya verməyən şəxslərin ortalama intellektual səviyyəsi 100, polis əməkdaşlarına, ümumiyyətlə, tabe olmayıb konflikt yaşayan şəxslərin intellektual səviyyəsinin 93 olduğu müəyyən edilmişdir. Sonuncu qrupa daxil olan şəxslər risk qrupu olaraq qiymətləndirilmişdir. Çünki, məhkumların da ortalama intellektual səviyyəsi 90 olaraq müəyyən edilmişdir.

A.Feqadel psixopatiyası olan və olmayan şəxslər ilə tədqiqat apararaq, intellektual səviyyənin və psixopatiyanın kriminogen mexanizmlərini öyrənmişdir. Belə ki, intellektual səviyyəsi yüksək olan psixopatiyalı məhkumların seriyalı və düşünülmüş planlı cinayətlər törətdiyini, intellektual səviyyəsi aşağı olan psixopatiyalı məhkumların isə xuliqanlıq, oğurluq və narkotik maddə istifadəsi kimi əməllər törətdiyini müəyyən etmişdir (Fegadel, Jennings, 2016). Məhkumların patopsixoloji simptomlarını təhlil etməklə cinayət əməlinin motivini müəyyən etmək mümkündür. Qeyd olunanları nəzərə alsaq probasiya nəzarətinə alınan məhkumlar arasında intellektual səviyyəsi aşağı olan psixopatiyalı məhkumların çoxluq təşkil etməsi gözləniləndir.

A.Feqadel intellektual səviyyəsi yüksək olan və psixopatologiyası olmayan məhkumların azlıq təşkil etdiyini (11%) və bu məhkumların ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdiyini müəyyən etmişdir (Fegadel, Jennings, 2016). K.M.Beaver məhkumların intellektual səviyyəsi ilə cinayət davranışının reqressiya təhlilini aparmış, aşağı intellektual səviyyə və zəif əqli geriliyin cinayət davranışı riskini artırdığını müəyyən etmişdir (Beaver, Wright, 2011).

Probasiya xidmətində 34 nəfər məhkum ilə (Cinayət məəcəlləsi maddələr: 126; 127; 128; 131; 133; 177; 178; 185; 206; 221; 234; 306; 320) aparılan intellekt testinin (Raven Matrislər) nəticələrinə əsasən 29% məhkumda zəif əqli gerilik (c.m. maddələr: 127; 128; 177; 221; 234) olduğu müəyyən edilmişdir ($m= 71.1$; $sd=1.1$).

Amneziya

Məhkumlarda yaşanan cinayət hadisədən sonra patopsixoloji simptom olaraq amneziya vəziyyəti müşahidə oluna bilər. Cinayət hadisəsində amneziya yüksək qiymətli ideyalar nəticəsində yarana bilər. Bununla belə, məhkumların bir çoxunda heç bir açıq-aydın müsbət simptomlar (halusinasiyalar) müşahidə edilmir, lakin aşkar motivi olmayan zorakı davranış müşahidə olunur (Bourget, Whitehurst, 2007). K.A.Nolan və həmkarlarının psixopatiyalı məhkumlar ilə aparılan diaqnostik qeydlərinin faktor təhlilindən alınan nəticələr göstərir ki, müsbət patopsixoloji simptomlar cinayət işlərinin təxminən 20%-ni təşkil edir (Nolan, Czobor və baş. 2003) Məhkumların 73%-i nə üçün cinayəti törətdiyini dəqiq ifadə edə bilmir və xatırlamadığını qeyd edir. Tədqiqatçılar neqativ simptomlar arasında amneziyanı yüksək qiymətli ideyalar ilə əlaqələndirirlər (Bourget, Whitehurst, 2007). Yüksək qiymətli ideyalar tədricən intiqam əhval-ruhiyyəsi yaratmış olur və belə olan halda məhkumlar qurbanlarının hərəkətlərini yanlış anlayırlar (İsmayılov, 2013). Cinayət hadisələrində psixotik epizod səbəbi ilə də amneziya müşahidə oluna bilər.

C.P.Malumquist məhkum kişilər ilə aparmış olduğu araşdırmalarında müəyyən etmişdir ki, 39% məhkumda cinayət zamanı psixotik elementlər mövcud olub və sonradan onlar hadisənin elementlərini xatırlamaqda çətinlik çəkiblər (Charlson, F., Ommeren və baş., 2019). Cinayət hadisələri üçün amneziya cinayət məsuliyyəti kontekstində aktualığı ilə bağlı mühüm hüquqi nəticələrə malikdir. Məhkəmə psixiatrları və digər psixi sağlamlıq mütəxəssislərindən müttəhim-lərdə amneziya ilə bağlı ekspert rəyi vermələri tələb olunur.

Probasiya xidmətində 34 nəfər məhkumun 21%-də hadisənin ümumi elementlərini tam xatırlamadığı müəyyən edilmişdir (c.m. maddələr: 127; 128; 131; 221).

Apatiya

Vaxtından əvvəl azadlığa buraxılan və probasiya nəzarətinə verilən məhkumlarda ən çox müşahidə olunan patopsixoloji simptom apatiyadır (Bate, Boduszek və baş., 2014). Bu məhkumlar sosial həyata uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Heç kimə güvənmir və özlərini sosial əlaqələrdən uzaqlaşdırır, cəmiyyətdən təcrid etməyə çalışırlar. Məhkumlarda apatiya

linik depressiyaya çox bənzəyir (Haney, 2002). Qadın məhkumlarda kişi məhkumlara nisbətən apatiya simptomları daha çox müşahidə olunur. Bu məhkumların reabilitasiyaya cəlb edilməsi ilə simptomları aradan qaldırmaq mümkündür.

Probasiya xidmətində 34 nəfər məhkumun 62%-də apatiyanın əlamətləri müşahidə edilmişdir (c.m. maddələr: 126; 127; 128; 131; 221; 234).

Angedoniya

Angedoniya simptomları adətən maddə asılılığı olan şəxslərdə daha çox müşahidə olunur (Crighton, Tow, 2005). Narkotik maddə istifadəsinin başlanğıcında müşahidə olunan artan gedonik reaksiyalar insanları narkotiklərdən planlılıqlarından daha uzun müddət istifadə etməyə sövq edir. Travmatik təcrübə nəticəsində yaranan həm “ilkin” konstitusiya ilə şərtlənmiş, həm də “ikinci dərəcəli” angedoniya narkomaniyaya meyillilik hesab edilə bilər. Çox güman ki, bu əlaqə ikitərəflidir: bir tərəfdən, angedoniya maddə asılılığının inkişafından əvvəl olur, digər tərəfdən, asılılıq özü də angedoniya simptomlarının tədricən artmasına səbəb olur. Angedoniya narkologiya sahəsində mühüm yer tutan nozoloji qeyri-spesifik patopsixoloji simptomdur. Narkomaniyadan məcburi müalicə təyin edilmiş şəxslərə ölkəmizdə probasiya nəzarəti həyata keçirilir. Angedoniya simptomlarının probasiya nəzarəti olan bu məhkumlarda müşahidə edilməsi gözlənilən haldır (Crighton, Tow, 2005). Narkomaniyadan müalicə almış məhkumlarda açıq-aşkar angedoniya simptomlarının olması risk faktoru və narkomaniyanın residivinin proqnozlaşdırıcılarından biri kimi qəbul edilə bilər. Belə ki, bu məhkumlarda profilaktika strategiyası çərçivəsində mühüm reabilitasiya işləri psixoloji və tibbi sahədə aparılmalıdır.

Probasiya xidmətində 34 nəfər məhkumun 26%-də angedoniya əlamətləri müşahidə edilmişdir (c.m. maddələr: 126; 127; 128; 131; 221; 234).

Nəticə

Patoloji şəxsiyyət xüsusiyyətləri insanın uyğunlaşma imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə daraldır və buna görə də böyük kriminogen təsirə malikdir. Cinayət davranışının genезisi və mexanizmində psixopatologiyanın yeri onun şiddətindən asılıdır. Psixopatologiyalı şəxslərin cinayət əməlini törətmə ehtimalı digər insanlara nisbətən daha çoxdur, lakin bu o demək deyil ki, bütün psixopatologiyalı şəxslər cinayət törədir və ya bütün cinayət törəyənlərin psixopatologiyası var (Bayramov, Əliyev, 2012). Psixi cəhətdən sağlam məhkumlar arasında da illər ərzində tədricən mənfi sosial təsirlər nəticəsində “psixopatik” davranış tərzini, psevdopsixopatik “reaksiya nümunəsi” yaranır (Charlson, Ommeren və baş., 2019). Bu halları həmişə psixopatik şəxslərin zahiri oxşar davranışlarından ayırmaq lazımdır, onların mövcud anomaliyaları yalnız cinayət

mühiti ilə uzun müddət təmasda olduqda antisosial münasibətlərlə tamamlanır. Klinik simptomlar müəyyən edilmiş pozuntuların dolayı ifadəsidir, halbuki norma və patologiyada psixi funksiyaların formalaşmasının şaquli iyerarxiyasının aşağı səviyyəsinə aid olan patopsixoloji simptomlar bu pozuntulara xas olan birbaşa səbəb-nəticə əlaqələrini daha çox əks etdirir.

Məhkumlarla patopsixoloji müayinənin aparılması və məhkumlarda patopsixoloji simptomların izlənməsi zəruridir. Kriminoloji və patopsixoloji tədqiqatların aparılması, xüsusilə probasiya fəaliyyətində psixoloji işin təşkili üçün faydalı ola bilər (Crighon, Tow, 2005). Cinayət prosesində patopsixoloji məlumatların qeydə alınması vacibdir. Məhkumların şəxsiyyətinin öyrənilməsi cinayət davranışını aydınlaşdırmaq, islah tədbirlərini hazırlamaq və reabilitasiya işlərini aparmaq üçün əhəmiyyətlidir. Probasiya xidmətində məhkumlarda diferensial diaqnostika məqsədləri üçün istifadə oluna bilər, psixi pozuntuların bir çox əlamətlərini müəyyən etməyə kömək edən patopsixoloji müayinə praktiki baxımdan faydalıdır (Crighon, Tow, 2005). Bakı şəhər Probasiya İdarəsində bir ay müddətində 34 nəfər məhkum ilə aparılan psixoloji konsultasiya zamanı onlarda əqli gerilik, amneziya, apatiya və angedoniya patopsixoloji simptomların olduğu müşahidə edilmişdir. Patopsixoloji müayinənin məlumatları köməkçi xarakter daşıyır və onların dəyəri klinik müşahidənin nəticələri ilə və bəzi hallarda digər laboratoriya tədqiqatlarının nəticələri ilə (məsələn, elektroensefaloqrafiya) müqayisə edildikdə aşkar edilir. Məhkumlarda psixi pozuntunun dərəcəsini və intellektual tənəzzülü təyin etmək mümkündür. Bundan əlavə, patopsixoloji müayinə reabilitasiya tədbirlərinin qurulmasında pozuntunun strukturunun rolu, məhkumun psixoloji vəziyyətindəki dəyişiklikləri, onun iş qabiliyyətinin dəyişməsini, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır, bu da məhkumun sosia-psixoloji adaptasiyası üçün zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası, Psixoloji yardım haqqında qanun [URL: <https://e-qanun.az/framework/41280>]
2. Bəyramov, Ə.S., Əliyev B.H. Hüquq psixologiyası. - Bakı, 2012, - 656 s.
3. İsmayılov, N.V. Psixiatriya. - Bakı, - 2013, - 528 s.
4. İsmayılov, N.V., İsmayılov F.N. Tibbi psixologiya və psixoterapiya. - Bakı, 2008, - 416 s.
5. Алмазов, Б. Правовая патопсихология. – Вологда, 2019, - 329 с.
6. Загорная, Е.В. Основы патопсихологии. - Москва, 2018, - 209 с.
7. Колесник, Н.Т., Орлова, Е.А. Нейро и патопсихология. Патопсихологическая диагностика. 2021, - 241 с.
8. Образцов, В.А., Богомолова, С.Н. Криминалистическая психология. - Москва, 2014, - 273 с.
9. Ситковская, О.Д., Андрианов, М.Семенович., Кроз М.В. Криминальная психология. - Москва, 2024, - 276 с.
10. Bate, C, Boduszek, D, Dhingra, K, Bale, C. Psychopathy, intelligence and emotional responding in a non-forensic sample: an experimental investigation // The Journal of Forensic

- Psychiatry & Psychology 3;25(5). 2014, - p. 600-612
11. Beaver, K.M., Wright, J.P. (2011) The association between county-level IQ and county-level crime rates // *Intelligence* 39. p. 22-26
 12. Bourget, D., Whitehurst, L. Amnesia and Crime // *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 35 (4). 2007, - p. 469-480
 13. Charlson, F., Ommeren, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H., Saxena, S. New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis.// *Lancet* 394. 2019, - p. 240-248
 14. Crighton, D., Tow, G. *Psychology in Probation Services*. Oxford, 2005, - 186 p.
 15. De Ribera, S., Kavish, O., Katz, N., Boutwell, B. Untangling intelligence, psychopathy, antisocial personality disorder, and conduct problems: A meta-analytic review // *European journal of personality*, 33(5), 2019, - p. 529-564
 16. Fegadel, A., Jennings W. Intelligence (IQ) and Crime // *The Encyclopedia of Crime and Punishment*. 2016, - p. 1-9
 17. Haney, C. The Psychological Impact of Incarceration: Implications for Post-Prison Adjustment. // *From Prison to Home Conference (January 30-31, 2002)*. 2002, - p. 77-92
 18. Nolan, K.A., Czobor, P., Roy, B.B. Characteristics of assaultive behavior among psychiatric inpatients // *Psychiatr Services* 54. Washington, 2003, - p. 1012-1016
 19. Schwartz, J.A., Savolainen, J., Aaltonen, M., Merikukka, M., Paananen, R., Gissler, M. Intelligence and criminal behavior in a total birth cohort: An examination of functional form, dimensions of intelligence, and the nature of offending// *Intelligence* 51. 2015, -p. 109-118

НАБЛЮДЕНИЕ ЗА ПАТОПСИХОЛОГИЧЕСКИМИ СИМПТОМАМИ У ЗАКЛЮЧЕННЫХ, НАХОДЯЩИХСЯ ПОД ПРОБАЦИОННЫМ КОНТРОЛЕМ

С.Н.АЛИЕВА, А.С.МУТАЛЛИМЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

Психопатологии снижают устойчивость к влиянию конфликтных ситуаций, затрудняют развитие общественно полезных качеств личности, в частности, ее адаптацию к внешней среде, ослабляют механизмы внутреннего контроля, сужают и варианты поведения, создают основу для импульсивных, случайных, незапланированных, в том числе противоправных действий. Все эти факторы негативно влияют на личность и также могут привести к преступному поведению. Психопатология может протекать скрытно и восприниматься окружающими как странности характера, неуравновешенность, сварливость и т. д. Сущность психопатологических симптомов трудно понять без патопсихологического и патофизиологического анализа явлений, лежащих в их основе. В свою очередь, патопсихологический анализ невозможен без точного клинического описания личности преступника. Необходимо изучение психологической сущности, психологических закономерностей и механизмов влияния патопсихологических симптомов при совершении преступных деяний. В статье проанализированы патопсихологические симптомы, наблюдавшиеся при психологическом консультировании 34 осужденных службы пробации в течение 1 месяца.

Ключевые слова: служба пробации, психопатология, патопсихология, патопсихологические симптомы, юридическая психология, личность заключенного

OBSERVATION OF PATHOPSYCHOLOGY SYMPTOMS IN PROBATION CONTROL PRISONERS

S.N.ALIYEVA, A.S.MUTALLIMZADA

SUMMARY

Psychopathologies reduce resistance to the influence of conflict situations, hinder the development of socially beneficial personality traits particularly adaptation to the external environment weaken internal control mechanisms, limit behavioral options, and create a foundation for impulsive, random, and unplanned actions, including illegal ones. All these factors negatively affect personality and may also contribute to criminal behavior. Psychopathology can manifest covertly and be perceived by others as peculiarities of character, emotional instability, quarrelsomeness, etc. The nature of psychopathological symptoms cannot be fully understood without a pathopsychological and pathophysiological analysis of the underlying phenomena. In turn, pathopsychological analysis is impossible without an accurate clinical description of the criminal's personality. It is essential to study the psychological essence, patterns, and mechanisms by which pathopsychological symptoms influence the commission of criminal acts. The article analyzes pathopsychological symptoms observed during psychological counseling of 34 convicted probation service prisoners over the course of 1 month.

Keywords: probation service, psychopathology, pathopsychology, pathopsychological symptoms, legal psychology, prisoner's personality

MÜNDƏRİCAT

HÜQUQ

Əliyev Z.H., Rəhimova M.S.

Layihli həyat hüququnun əsas elementi kimi sosial müdafiənin nəzəri əsası, universal standartları və mənbələri..... 5

Abbasova F.M., Xəlilov K.İ.

Kibercinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi əsasları: mövcud problemlər və həll yolları..... 26

Səlimov K.N.

Cinayət işlərinin araşdırılmasında baxış zamanı sübut məlumatlarının əldə edilməsində kriminalist ekspertinin rolu..... 40

İsmayılov R.R.

Konstitusiyə nəzarətinin modelləşdirilməsinin metodoloji paradigmasının dəyişdirilməsi məsələsinə dair 51

Qasimov Ə.Ə.

Dövlət ittihamçısı, vəkil və hakimin məhkəmə nitqlərinin realizəsi zamanı cinayət mühakimə icraatının prinsiplərinin təmin edilməsi..... 64

Mehdiyev N.H.

İnsan hüquqları kontekstində ekoloji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi vacib məsələ kimi 75

Cəfərov İ.H.

Məhkəmə presedenti və onun beynəlxalq hüquqa təsiri..... 80

PSIXOLOGİYA

Əliyeva S.N., Mütəllimzadə A.S.

Probasiya nəzarətində olan məhkumlarda patopsixoloji simptomların müşahidəsi..... 87

СОДЕРЖАНИЕ

ПРАВО

Алиев З.Г., Рагимова М.С.

Теоретические основы, общеобщие нормы и источники социальной защиты как основополагающего элемента права на достойную жизнь 5

Аббасова Ф.М., Халилов К.И.

Правовые основы борьбы с киберпреступностью: актуальные проблемы и пути решения 26

Салимов К.Н.

Роль эксперта криминалиста в получении доказательственной информации при осмотре места происшествия 40

Исмаилов Р.Р.

К вопросу о смене методологической парадигмы моделирования конституционного контроля 51

Гасымов А.А.

Обеспечение принципов уголовного судопроизводства при осуществлении судебной речи государственным прокурором, адвокатом и судьей 64

Мехтиев Н.Г.

Обеспечение экологической безопасности в контексте прав человека является важным вопросом 75

Джафаров И.Х.

Судебный прецедент и его влияние на международное право 80

ПСИХОЛОГИЯ

Алиева С.Н., Муталлимзаде А.С.

Наблюдение за патопсихологическими симптомами у заключенных, находящихся под пробационным контролем 87

CONTENTS

LAW

Aliyev Z.H., Rahimova M.S.

Theoretical basis, universal standards and sources of social protection as a fundamental element of the right to a dignified life 5

Abbasova F.M., Khalilov K.I.

Legal basis of combating cybercrime: current problems and solutions..... 26

Salimov K.N.

Problems of improving forensic activities in the investigation of criminal cases 40

Ismayilov R.R.

Towards a change in the methodological paradigm of modelling constitutional control..... 51

Gasimov A.A.

Ensuring the principles of criminal procedure during the implementation of court speech by the state prosecutor, lawyer and judge..... 64

Mehdiyev N.H.

Ensuring environmental security in the context of human rights as an important issue 75

Jafarov I.H.

Judicial precedent and its impact on international law 80

PSYCHOLOGY

Aliyeva S.N., Mutallimzada A.S.

Observation of pathopsychology symptoms in probation control prisoners 87

Redaktoru: *Məryəm Qədimova*

Korrektoru: *Solmaz Babaşova*

Kompüter tərtibçisi: *Azadə İmanova*

Çapa imzalanmışdır: 05.05.2025
Formatı: 70x100 1/16. Həcmi 6,5 ç.v. Sayı 100.
BDU Nəşr Evində çap olunmuşdur.

AZ 1148, Bakı ş., ak. Z.Xəlilov küçəsi, 33.
Tel: (+99412) 538 87 39 / 538 50 16
e-mail: bduneshrevi@bsu.edu.az
www.bsu.edu.az